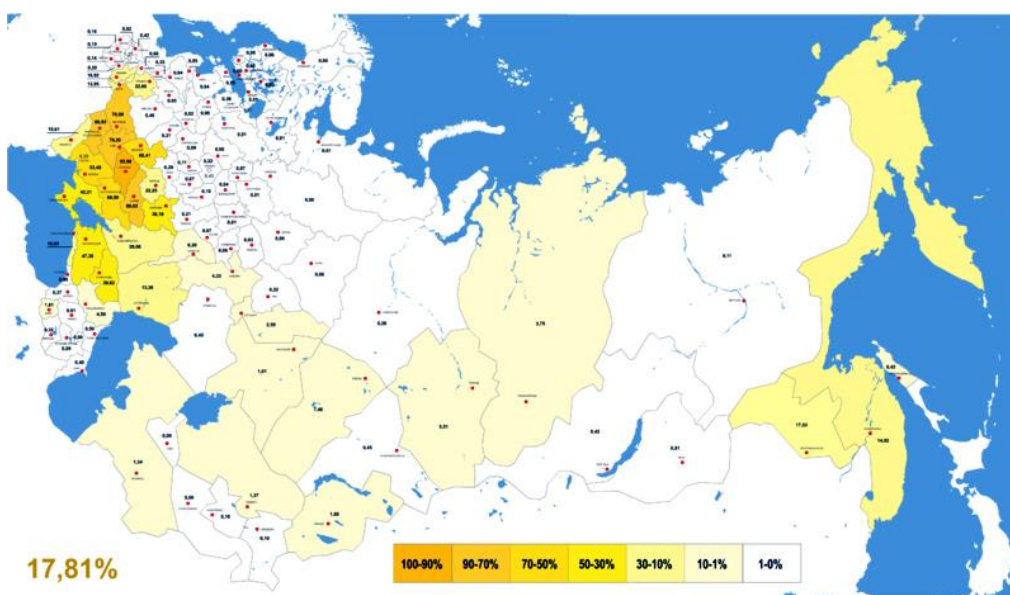

ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Література:

1. Єленський В. Блог автора. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3023213-ukrainskomovnimi-naprikinci-xix-st-buli-ne-lise-ukraina-a-j-cimalo-teritorij-ninisnoi-rosii.html>
2. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. URL : <https://uamoderna.com/biblioteka/hrytsak-naryse-istorii-ukrainy>
3. Гарін В.Б., Кіпцар І.А., Кондратенко О.В. Історія України: навч. посібник для студентів ВНЗ. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 240 с.

Українська мова за губерніями за переписом 1897 року.

Серед істориків національних рухів модерної доби побутує думка, що у Західній Європі модерний націоналізм був справою державних політиків, тоді як у Центральній і Східній Європі саме поети, філологи та історики створювали національності¹. Це твердження вдало відображає особливість національних “недержавних народів”, що становили абсолютну більшість у Центральній і Східній Європі. Втративши свою національну незалежність і стару еліту, вони були позбавлені доступу до політичних важелів влади і відбудувались “знизу”, завдяки цілеспрямованим зусиллям національно свідомої інтелігенції.

Чеські, словацькі, українські та ін. будителі вважали, що їхні нації не вмерли, а лише приспані історією, їх треба “розбудити” і “відродити”. Національна еліта державних народів висміювала такі спроби як неприродні і безперспективні. Однак при цьому вона забувала, що її історія, культура і мова теж були “видуманими”. Насправді нації виділялися не за тим, чия історія, мова і культура “натуральні”, а чиї – “видумані”. Члени кожної великої суспільної спільноти не можуть знати один одного в лице, як, скажімо, жителі одного села. Свою спільність вони можуть лише уявити.

Те, що відрізняє націю від інших “уявних” спільнот, є спосіб в який вона може бути уявлена: як велика суспільна група, що базується на спільній літературній мові, уяві про спільну культуру, традиції, територію й історію. Формування усіх цих національних характеристик стало безпосереднім завданням для декількох поколінь політичних і культурних діячів.

Заким національні будителі могли обнародувати переконливу концепцію своєї нації, їм та їхнім попередникам доводилося жити і працювати у політичному і культурному просторі, що був здомінований іншою, “історичною” (“державною”, “великою”) нацією. Як правило, вони були позбавлені власних національних шкіл, національних організацій, видань і т. п. Тому національні будителі творили свою культуру, користаючи з можливостей, які вони знаходили серед, панівної нації. Це неминуче вело до переймання чужих концепцій, яких пробувано пристосувати до будування власної національної ідентичності. Образно кажучи, розвиток ідеології неісторичних націй на перших порах нагадував життя личинки у чужородному тілі, поки ця личинка могла набрати власного тіла.

Визнання цього факту веде до цікавого і досить парадоксального висновку, що творення “неісторичних” націй було одним з аспектів перетворення чи руйнування інших, “історичних” націй.

Унікальність українського випадку полягала в тому, що українські національні будителі, будуючи свою модерну націю, руйнували зразу декілька старих. У політично-територіальному відношенні Україна з кінця XVIII ст. була поділена між Австрійською і Російською імперіями. З точки зору культурного домінування, на її території перехрещувалися польські і російські впливи, а в окремому регіоні, на Лівобережжі, існували ще й залишки козацької нації. З заперечення політичних і культурних впливів старих націй проходило становлення молодого тіла модерної української нації.

Найстарішим з цих впливів був польський. До останньої чверті XVIII ст. більша частина українських етнічних земель перебувала у складі польсько-литовської Речі Посполитої. Навіть після втрати політичної незалежності польська шляхта зберігала свої політичні і культурні впливи на Правобережжі на протязі всієї першої половини XIX ст., тоді як у Галичині вона зміцнила свої позиції.

Козацько-український рух у ранньоновітні часи (XVI-XVII ст.) мав сильно виражене антипольське спрямування. Воно зберігалось впродовж усього національного відродження XIX ст. Але попри те його провідна верства – козацька старшин та її потомки – успадкувала певні політичні та культурні концепції старої Речі Посполитої і спробувала пристосувати їх до нової, російської реальності. У момент приєднання до Росії (1654 р.) вона намагалася оформити свої стосунки з Москвою на основі договору з російським царем, подібно до того, як польська шляхта домовлялася зі своїм королем. По-друге, федеративна структура польсько-литовської держави давала їм готову формулу того, як вони уявляли собі статус своїх земель у складі Росії – як частини російсько-української (“руської”) держави, де українській частині будуть гарантовані автономні права. Козацька старшина виявилася особливо впертою у захисті своїх станових прав, вимагаючи їх у тому обсязі, який мали

польські шляхтичі, але не російські дворяни. Несумісність засвоєних старих польських моделей з новою російською дійсністю довгий час служив однією з основ руху потомків козацької старшини за збереження автономного статусу своїх земель у складі Російської імперії.

Росія стала багатонаціональною імперією ще до того часу, як сформувалася модерна російська нація. Не так було на Заході, де творення імперій відбувалися хронологічно і територіально окремо від процесу творення національної держави (як правило, західні метрополії і їхні колонії були розділені морями або континентами). Натомість росіяни завойовували сусідні й етнічно чужі їм народи, не будучи самі певні, що таке власне “Росія”, а що є лише територіями під російським пануванням.

Російська династія виводила свої коріння від правителів Київської Русі. Тому вона вважала всі землі, що колись належали їй (в т.ч. українські), частиною своєї історичної спадщини. “Збирання руських земель” було однією із нав’язливих ідей московських царів і петербурзьких імператорів. Приєднання, а згодом інтеграція України у тіло російської імперії з їхньої точки зору виглядало як повернення собі втраченої колись вотчини.

Парадокс полягав у тому, що українці самі сильно спричинилися до формування цього погляду. Існувало декілька причин, чому вихідці з Малоросії так охоче приймали участь у будівництві ідеологічних основ “руської” нації. Назва “Русь” від часів Середньовіччя не мала виключно етнічного навантаження, а часто вживалася як синонім православ’я. Гострий польсько-український конфлікт XVII ст. мав сильне релігійне підложжя, і тому для української духовної еліти природньо було шукати підтримки у православної Москви.

Релігійні пов’язання у значній мірі визначили й політичну орієнтацію. Не останню роль відіграла та обставина, що Росія наприкінці XVIII ст. завдала поразки двом історичним ворогам України – Польщі і Кримському ханству. Українські (“малоросійські”) інтелектуали і чиновники мали всі підстави вважати Російську імперію “своєю” батьківщиною, оскільки її зростання було в їхніх інтересах й оскільки своєю відданною службою вони мостили шлях цій імперії до світового тріумфу. Багато з них оплакували долю своєї козацької України, але вважали, що повернення до минулого неможливе. Це тривало так довго, поки Російська імперія не опинилася перед викликом нових прозахідних політичних ідеологій та потреби модернізації свого суспільно-політичного й господарського ладу.

Наполеонівські війни та польський революційний рух разом з поширенням ідеології романтизму змінили триб мислення українських інтелектуалів. Українські діячі вирішили створити нову українську ідеологію не на тих розв’язках, які пропонувала стара еліта, а на народній основі. Таке рішення мало драматичні наслідки. По суті, молоде покоління українських інтелектуалів добровільно відтинали від себе стару спадщину й почало будувати національну культуру заново. Найбільш показовим з цієї точки зору видається питання витворення нової літературної мови.

На зламі XVIII і XIX ст. такою мовою для старої української еліти була церковнослов’янська. На відміну від російського варіанту цієї мови, в її структурі та лексиці

відчувався сильний вплив місцевої говірки різних верств українського суспільства, у т.ч. народно-селянські елементи. Як засвідчила творчість українського філософа Сковороди, нова українська літературна мова мала всі підстави розвинути як природній синтез цих двох струменів. Однак українські інтелектуали перших десятиліть XIX ст. надали перевагу більш радикальній мовній “котляревщині” над сквородинською формулою. Старе мовне ядро не послужило основою для формування абстрактних і специфічних понять, як це було у випадку з російською й чеською мовами. У результаті такого розриву традиції сучасний український читач має набагато більше труднощів у читанні й розумінні пам’яток староукраїнської літератури, аніж сучасний англійський читач – у читанні й розумінні Шекспіра.

Втрата “руськості” стала набуттям “українськості”. Опертя на народну основу було єдиною можливістю втримати національну ідентичність в умовах, коли стара еліта швидко асимілювалася. Цей вибір мав іншу дуже вигідну сторону: мова, народна творчість й історична традиція українського народу відрізнялися від аналогічних як російських, так і польських національних ідентичностей. Таким чином, українські діячі одержали ефективний засіб ідентичності, що відмежовував їхню націю одночасно від двох найближчих сусідів. Нову формулу української нації висловили діячі Кирило-Мефодіївського товариства, які протиставляли демократичність українського народу російському деспотизму й польському аристократизму. Таке формулювання символізувало кінець “личинкового періоду” у розвитку українського національного відродження. Воно більше не могло розвиватися у чужих тілах польської і російської націй, ані в перестарілій формулі “руськості”.

На протязі перших п’яти десятиліть XIX ст. у підросійській й підавстрійській частині українських земель виникла нова концепція української національної ідентичності. Поки що вона мала тільки силу інтелектуальної формули. Нічого не передвіщувало, що вона набуде якого-небудь більшого політичного значення. Швидше навпаки – серед усіх існуючих на той час рецептів політичної перебудови Східної Європи вона, здавалося, мала найменше шансів. І лише під впливом поступового, але неупинного занепаду старого режиму, вона виплила на поверхню як реальна можливість.

Період політичної реакції в Україні після розправи над членами Кирило-Мефодіївського товариства не був тривалим. У середині 50-х років у Російській імперії розпочався період реформ, які сприяли загальному пом’якшенню і лібералізації царського режиму. (Терміни “відлига” і “гласність” вперше були вжиті саме у цю епоху). Реформи були вимушеним кроком, на який повинно було піти самодержавство під натиском загальної кризи системи та загрозою революційного вибуху.

Безпорадність централізованої системи управління з особливою наочністю проявилася у часи Кримської війни (1853-1856), в якій Росія зазнала нищівної поразки. Однією з ознак кризи стала активізація народних рухів. Навесні 1855 р. вісім повітів України були охоплені масовими виступами, які увійшли в історію під назвою Київської

козаччини. Рухи виникли у тій місцевості, де жила пам'ять про козацькі традиції. Російський уряд видав з приводу війни маніфест, в якому закликав усіх підданих вступати до війська. Оголошення маніфесту дало українським селянам привід думати, що їх закликають у козаки і звільняють від панської залежності. Селяни чинили опір будь-яким спробам повернути їх назад у кріпацтво.

Олександр II увійшов до історії як цар-реформатор. Певний сенс у цьому був: жорстока централізована політика імперського уряду завела Росію у глухий кут. Вийти з нього можна було лише з допомогою реформ. Тому Олександр II почав з лібералізації політичного курсу. 19 березня 1856 р. був виданий маніфест про закінчення Кримської війни, а вже 31 березня новий імператор оголосив про свій намір ліквідувати кріпосне право (“краще зверху, ніж знизу”).

Відміна кріпосного права була проголошена маніфестом від 19 лютого 1861 р. 1861-1866 рр. була здійснена реформа суду (введено змагальний процес за участю адвоката і прокурора та запроваджено інститут присяжних), утворено земства та проголошено скасування цензури. У 1874 р. була проведена остання реформа – військова, яка замінила рекрутство загальною військовою повинністю і сильно скоротила терміни військової служби.

Суспільно-політичні реформи 1860-1870-х років відкрили шлях для запізнілої індустріалізації. Аграрна реформа 1861 р. вивільнила селян від особистої залежності, прискоривши формування ринку вільної робочої сили. Потенційно, цей ринок був дуже ємким: незадовго до звільнення, у 1853 р. селяни-кріпаки становили трохи більше половини населення у Київській, Волинській і Подільській губерніях і приблизно третину у Чернігівській, Полтавській і Катеринославській губерніях. Лише у Херсонській губернії їхнє число було незначним (6%).

Земельний голод гнав селян на пошуки заробітків. Їхня праця знаходила використання, зокрема, на Півдні України, де до кінця XIX ст. завершилося освоєння степових земель, та на цукрових підприємствах Правобережжя і Харківської губернії. Виробництво цукру зростало особливо швидкими темпами: у 1863 р. з 26 тис. тон до 320 тис. тон у 1890 р. Збільшення виробництва стало можливим у першу чергу завдяки застосуванню нової техніки. Цукрова промисловість, яка раніше була заняттям правобережних поміщиків Бобринських, Браницьких, Потоцьких та ін., перейшла наприкінці XIX ст. у руки буржуазії – Яхненків, Симиренків, Харитоненків, Бродських та ін.

У другій половині XIX ст. Україна була головним постачальником цукру на внутрішній ринок Російської імперії. Але поряд з цією традиційною галуззю виникають дві цілком нові – металургійна і вугледобувна. У 1872 р. англійський інженер Джон Юз (Hughes) заснував перший металургійний завод у Катеринославській губернії. Завод став великим центром української металургії, навколо якого виникло ціле місто – Юзівка (тепер Донецьк). Основою для розвитку металургійної промисловості у цьому регіоні були великі поклади вугілля. Уже у 1880 р. Донецький вугільний басейн займав перше місце у

вугледобувній промисловості в імперії, продукуючи 43% всього вугілля. Промисловий розвиток Сходу України ще більш посилювався після відкриття у Кривому Розі у 1881 р. багатих покладів заліза. Схід став притягальним магнітом для іноземних – французьких, бельгійських, англійських – капіталів.

Промисловий розвиток України супроводжувався виникненням і швидким збільшенням мережі залізничних доріг. Перша залізниця – Балта-Одеса – була збудована у 1865 р. За нею послідували залізниці Балта-Єлисаветград, Курськ-Харків-Азов, Курськ-Київ, Харків-Миколаїв. Перед 1880 р. довжина залізничних ліній в Україні становила 3,2 тис.миль (для всієї Російської імперії цей показник становив 14 тис. миль). У 1880 р. залізниці з'єднували основні міста України – Київ, Харків, Одесу, Полтаву, Вінницю, Катеринослав, Олександрівськ, Миколаїв, Кременчук та промислові центри Донбасу і ривого Рогу. 1890-і роки стали свідком нової хвилі будівництва залізниць, які поєднали чорноморські порти з портами Балтійського моря.

Частка України у промисловому виробництві європейської частини Російської імперії зросла у більш як два рази – з 9,4% у 1854 р. до 21% у 1900 р. Вона навіть дещо перевищувала частку населення українських земель серед жителів Російської імперії. За деякими показниками господарський розвиток України випереджував економічний прогрес центральних російських губерній. У цьому відношенні ситуація, що склалася в другій половині XIX ст., докорінно відрізнялася від першої половини XIX ст. Швидкий розвиток промислового виробництва дав сильний поштовх урбанізації.

На Півдні і в Донбасі темпи цього прогресу значно перевищували загальноімперський показник. У 1914 р. з десяти найбільших міст імперії чотири – Одеса, Київ, Харків і Катеринослав – знаходилися в Україні. Позитивні наслідки індустріалізації для України могли б бути ще більшими, якщо б цьому на перешкоді не стояла політика імперського уряду. Росія затримувала розвиток окремих галузей, які могли б творити конкуренцію російським (як наприклад, текстильна промисловість). Конфігурація залізничних доріг в Україні часто визначалася не економічними, а військово-стратегічними потребами. Це послужило однією з причин, чому наприкінці XIX ст. Степова Україна поступово починає втрачати на світовому ринку роль одного із головних експортерів зерна. Вона відтискається на другорядні позиції Сполученими Штатами Америки, Канадою, Аргентиною й іншими країнами, залізнична сітка яких забезпечувала ефективніше й дешевше доставлення збіжжя до морських портів.

Напередодні першої світової війни Україна постачала 26% всеімперського державного прибутку. Майже половина цієї суми йшло на покриття потреб інших частин імперії, не вертаючись в Україну.

Господарські зміни другої половини XIX ст. по-різному заторкнули різні соціальні верстви та національні групи. Індустріалізація й урбанізація дуже слабо зачепила українців, які у своїй більшості залишалися селянською нацією. У 1897 р. в містах проживало 16% українського населення і серед жителів міста українці становили лише третю частину.

Українські селяни не спішили шукати роботи на промислових підприємствах. Вони воліли застосовувати свої сили у сільському господарстві.

До моменту ліквідації кріпацтва південні чорноморські степи були вже заселені, тому вільної землі в Україні практично не залишилося. Тому українське селянство мігрувало на Схід, на неосвоєні землі Північного Кавказу, Казахстану, Середньої Азії, Сибіру аж до басейну р.Амур. Напередодні першої світової війни у східні регіони Російської імперії виїхало бл. 2 млн. українських селян.

Методичність, з якою українські селяни обминали міста і рухались далі у пошуках вільної землі нашоувнула деяких сучасних дослідників на цікаве узагальнення. У цьому явищі вони вбачають принципове несприйняття українцями ідеї модернізації. Виглядає, однак, що це явище позбавлене суто українського характеру. Дослідження міграційних процесів у Росії XIX ст. показують, що у масштабах всієї імперії у міста прибували переважно селяни з районів вищого рівня грамотності та розвинутішими несільськогосподарськими уміннями населення.

Селяни з нищим рівнем грамотності і прив'язані до сільського господарства емігрували до нових сільськогосподарських районів. Другий приклад стосувався власне України. За іронією долі, інтеграція українських земель у склад Російської імперії направила надлишок робочої сили з українського села на далекі східні простори, замість направляти її в міста в Україні. Тому простий факт, що Україна була складовою частиною просторої, Російської імперії, здержував інтеграцію українців у модерні сектори господарського життя.

Іншим суто українським явищем було переважання індивідуального селянського землеволодіння над обшинним. Община була надзвичайно слабкою в Україні; тут панувало переважно спадкове індивідуальне землеволодіння. Це витворювало сильні власницькі настрої серед селянства. Щобільше, частина середняцького й заможного селянства в Україні серед сільського населення була однією з найвищих в європейській частині Російської імперії. У 1965 р. 96,5% селянських господарств на Правобережній Україні, 82,1% на Полтавщині і 68% в українських (південних і центральних) районах Чернігівщини були приватними і передавалися спадково. На противагу цьому у великоросійських губерніях загальнопоширеним було обшинне землеволодіння.

Село було заповідником української етнічної самобутності: 88% селян в Україні були в етнічному відношенні українцями, а 93% всіх українців були селянами. Важливим було й те, що українці як селяни займали центральну частину українських територій в межах Російської імперії, тоді як неукраїнські селяни зосереджувалися на пограниччі: поляки, німці – на кордоні з Австро-Угорщиною, румуни – на території, суміжній з Бессарабією, а росіяни – у східних (Єкатеринославській і Харківській) губерніях і на півночі Чернігівщини.

Для багатьох українських селян росіяни уособлювалися у першу чергу в бюрократії і землевласниках. Поляки переважали серед поміщиків Київщини, Поділля і Волині. Дрібна торгівля і значна частина промисловості на Правобережній Україні перебувала у руках євреїв.

Співпадіння етнічних і соціальних поділів створювало ґрунт для виникнення й живучості негативних національних стереотипів у збірній свідомості кожного з цих народів по відношенню один до одного.

Переселенців з Росії приваблювали вищі стандарти життя в Україні, в першу чергу – краща і стабільніша продовольча ситуація. Середній рівень зарплати робітників в українських фабриках наприкінці XIX ст. перевищував загальноімперський рівень на 15%, при цьому харчування і житло в Україні було порівняно дешевшим. На Півдні і Сході України росіяни становили 20-25% всього населення, і, що важливіше, 30-50% чисельності міських жителів. У Південно-Західному краї їхня присутність у кількісному відношенні була незначною, за винятком Києва, де вони становили близько 20%. Російський імперський уряд зі стратегічних міркувань був зацікавлений у збільшенні частки росіян серед жителів міст в Україні.

Однак ключову роль у багатьох містах відігравали не росіяни, а євреї. У цілому ж, на початку XX ст. українці, росіяни й євреї становили більш-менш три рівні частини міського населення України.

В історичній літературі уже відзначався факт першості України у багатьох починаннях російського соціалістичного руху. “Південь Росії”, особливо його чотири найбільші міста – Київ, Харків, Катеринослав й Одеса – були справжніми “інкубаторами” для опозиційних і революційних російських рухів. У підросійській частині українських земель відбувся перший (1872) та перший загальний (1903) робітничі страйки й утворено першу робітничу організацію (1873) у Російській імперії. Навіть перший установчий з’їзд Російської робітничої соціал-демократичної партії (1898) був скликаний за ініціативою Київського Союзу за визволення робітничого класу.

З пом’якшенням внутрішнього режиму була проголошена амністія і членам Кирило-Мефодіївського братства. Український національний рух зразу ж скористався з лібералізації політичного життя. Центром політичного життя став Петербург, куди з’їхалася більшість братчиків. Тут 1859 р. було утворено першу українську громаду – культурно-освітню організацію, що ставила собі за мету поширення національної ідеї шляхом видання книжок, журналів, проведення вечорів тощо. У 1861-1862 р. у Петербурзі виходив літературно-науковий місячник “Основа”, що видавався Пантелеймоном Кулішем за участю Миколи Костомарова і Тараса Шевченка.

У 1861 р. у Києві виникла своя громада з числа студентів Київського університету та місцевої інтелігенції. Одним із основних напрямів діяльності Київської громади була організація недільних шкіл для дорослого населення. Поступово мережа громад і недільних шкіл покривала всі більші міста Наддніпрянської України.

80-ті роки XIX ст. увійшли в історію національного відродження на східноукраїнських землях як “мертві роки”. Основні його здобутки обмежувалися культурною й науковою галузями. У 1882 р. у Києві почав видаватися російськомовний журнал “Киевская старина”,

в якому друкувалися українознавчі метаріали (виходив до 1907 р.). Київська громада активно збирала й опрацьовувала словники та хрестоматії, пізніше завершивши цю роботу словника української мови за редакцією Бориса Грінченка і Михайла Комара (Уманця).

Перемога російської ідеї з огляду на сумне становище підросійських українців після Валуєвського й Емського указів могла б стати трагедією для всього українського руху. На щастя, цього не сталося.

У середині 70-х років у Галичині з'являється молода інтелігенція, яка критично оцінювала діяльність обох руських течій і бажала надати українському рухові модерного, європейського характеру. Під впливом Михайла Драгоманова молоді українські політичні діячі Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький та ін. наворачтаються до соціалізму. Так в українському таборі виникає ще одна, так звана радикальна течія. Її появу на політичній арені знаменував перший львівський судовий процес проти українських соціалістів (Івана Франка та його товаришів) 1877-1878 рр. Попри свою малочисленність, галицько-українські радикали зіграли велику роль у зміні ідеологічних основ та організаційних форм національного руху. Вони були постійними збурниками спокою у галицькому суспільстві.

Радикали вели соціалістичну пропаганду серед українського селянства та робітництва і – що робило їхню діяльність особливо несприйнятною для поміркованого національного керівництва – виступали з різкою критикою греко-католицького духовенства. У 1890 р. вони утворили першу українську політичну партію – Русько-українську радикальну партію (РУРП). У дискусіях, що велися всередині партії, вперше викристалізувалася ідея політичної самостійності України. Вона містилася у книзі молодого радикала-марксиста Юліана Бачинського “Україна ірредента” (1895) та була включена у партійну програму.

У 1890-х рр. зміни пережив і народовський рух. У нього влилася нова група молодих діячів – Євген Олесницький, Кость Левицький, Степан Федак та ін. Для дальшого розвитку українського руху велике значення мав приїзд до Львова у 1894 р. молодого історика Михайло Грушевський. За рекомендацією свого вчителя Володимира Антоновича він очолив новостворену українську кафедру історії у Львівському університеті і став головою НТШ (1897). Разом з Іваном Франком він очолив рух щодо об'єднання поміркованішого крила радикалів та лівоцентристської групи народовців в єдиній, національно-демократичній партії. Ця партія була утворена у 1899 р. і дуже скоро стала наймасовішою і найвпливовішою в українському таборі.

Ганкевичем, Юліаном Бачинським та Семеном Вітиком. Усі три партії – націонал-демократична, радикальна, соціал-демократична – стають поборниками політичної самостійності України. Національний рух швидко політизувався під впливом актуалізації зовнішньополітичного аспекту українського питання. У 1889 р. у берлінському журналі “Тегенварт” появилася стаття німецького філософа Едуарда фон Гартмана, в якій висловлювалася ідея відірвання від Росії українських земель й утворення з них “Київського королівства”. Стаття викликала певний політичний резонанс у Берліні, Відні і Санкт-Петербурзі; подейкували, що її поява була інспірована самим Отто фон Бісмарком.

Так чи інакше, українська справа набрала особливого звучання з огляду на можливу війну Німеччини й Австрії з Росією. Бажаючи забезпечити собі міцний тил на випадок початку воєнних дій, австрійській уряд зробив спробу примирити між собою українців і поляків. Ця позиція збігалася з бажанням частини лідерів Київської громади, у першу чергу – Володимира Антоновича та Олександра Кониського, які пов’язували свої надії на розв’язання українського питання з майбутнім російсько-австрійським воєнним конфліктом. Тому вони готові були іти на співпрацю з урядовими австрійськими і польськими колами у Галичині.

Під тиском обидвох сторін старше покоління народовців 1890 р. заключило у галицькому соймі компроміс з польськими депутатами – так звану нову еру у польсько-українських відносинах. За умовами угоди польська сторона зобов’язалася дати згоду на відкриття української кафедри історії у Львівському університеті та ще однієї української гімназії, введення двомовності в учительських гімназіях тощо.

“Новоерівська” політика не знаходила достатньої підтримки в українському політичному таборі, тому вже 1891 р. від неї відійшли Юліан Романчук і “Народна Рада”. “Нову еру” підтримували народовські лідери Олександр Барвінський, Наталь Вахнянин та галицький митрополит Сильвестр Сембратович. Після краху цієї політики (1894) вони 1896 р. утворили Русько-український християнський союз – українську партію консервативно-клерикального спрямування. Її останніми утворили свою партію москвофіли – Руську народну партію (1900 р.).

Суспільно-політичне життя галицьких українців наприкінці XIX ст. на початку було ознаменоване ще двома подіями, які мали важливий вплив на дальший розвиток національного руху. Першою з них був початок масової еміграції українських селян в Америку, переважно Канаду і США, у менших розмірах – у Бразилію, Аргентину та інші країни.

Іншою вагомою подією у національному житті галицьких українців був прихід 1900 р. на галицький митрополичий престол **Андрея Шептицького**. З цього часу греко-католицька церква остаточно переходить на українські національні позиції і стає потужним чинником національного руху.

Політичне життя на Наддніпрянській Україні наприкінці XIX–на початку XX ст. Наприкінці XIX ст. проходить політизація національного руху і на східноукраїнських землях. Виникає ціла низка політичних гуртків та перших українських партій. Влітку 1891р. на могилі Шевченка у Каневі декілька національно свідомих студентів заснували таємне товариство під назвою “**Братство тарасівців**”. Через короткий час ряди його членів поповнилися за рахунок молоді інтелігенції з Харкова, Києва, Одеси, Полтави, Лубен. Провідними ідеологами та лідерами товариства були Іван Липа, Борис Грінченко та Михайло Коцюбинський.

У написаній Іваном Липою програмі “Profession de foi молодих українців” (1893 р.) містилися вимоги широкої політичної автономії України та захисту культурних та

соціальних прав українського народу. Члени товариства гостро критикували старше покоління українофілів за аполітичність і культурницьку обмеженість.

Переважає більшість українських партій, що виникла на початку ХХ ст. на Наддніпрянській Україні, виступали поборниками перебудови Росії у федерацію, в якій Україна користувалася б правами національної територіальної автономії, а не самостійної держави. На самостійницьких позиціях напередодні першої світової війни серед східноукраїнських лідерів, крім Миколи Міхновського, стояли лише відомий український історик Вячеслав Липинський та публіцист Дмитро Донцов.

Популярність федеративного плану серед політичних діячів Наддніпрянської України пояснювалися декількома причинами. По-перше, вона була викликана тісною, майже 250-річною інтеграцією українських земель в економічне і культурне життя Російської імперії. Це призвело до витворення серед частини української інтелігенції т. зв. малоросійського типу, з подвійною (російською та українською) національною свідомістю, представники якого були зацікавлені у державному відокремленні України.

І лише 1917 р., коли “чари” старої Російської імперії зникли разом з її падінням, у значної частини “малоросів” перемогла українська самосвідомість, і вони стали потенційними “сепаратистами”. По-друге, в умовах постійних репресій з боку царського уряду серед значної частини національно свідомої інтелігенції продовжувало жити переконання, що український рух не має серйозних політичних перспектив.

Українські національний рух під час революції 1905 року був серед аутсайдерів. Не надіючись на власний успіх, лідери українських партій вступили на виборчі списки найбільших російських опозиційних партій.

У час революції сталися певні зміни у політичній розстановці українських сил. У 1905 р. РУП перейшла повністю на марксистські позиції і перейменувалася в Українську соціал-демократичну партію (УСДП, лідери Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Микола Порш, Лев Юркевич). Партія стояла на самостійницьких позиціях, але з тактичних міркувань включила в свою програму вимогу національно-територіальної автономії України у складі Російської федерації.

Загалом же напередодні першої світової війни український рух у Російській імперії був дуже слабким через постійні заборони і переслідування. Національний рух часто змушений був обмежуватися лише добрими побажаннями. Якщо у Галичині напередодні війни українська модерна нація практично вже існувала, то на Східній Україні їй довелося формуватися в огні війни і революції 1917-1920 рр.